

พระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าด้านการแพทย์: ศึกษาจากเภสัชขันธกะ

The Prodigy of The Lord Buddha In Medicine:

A Study of The Bhesajjakhandhaka

พรพรรณ สมบูรณ์*

สันตติ จันทร์ทาทอง**

นมาศโมฬี จิตวิริยธรรม***

บทคัดย่อ

เภสัชขันธกะเป็นพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับยารักษาโรคที่พระพุทธองค์ได้บัญญัติไว้ ประกอบด้วย ๒๗ หัวข้อ บทความนี้ทำการศึกษาเพียง ๓ หัวข้อ เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าด้านการแพทย์ คือ ปัญจเภสัชชกถา มุลาทิเภสัชชกถา และปิลินทวิจฉวัตถุ โดยทำการศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นสรรพคุณของยาชนิดต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ว่า สอดคล้องกับสรรพคุณของสมุนไพรไทยอย่างไร จากการศึกษาพบว่า ๑) พระพุทธองค์ทรงมีพระอัจฉริยภาพในด้านการใช้ยาและการรักษา ยาส่วนมากเป็นสมุนไพรที่หาได้ง่าย และเป็นทั้งอาหารและยาที่ชาวบ้านทั่วไปในท้องถิ่นแถบโลกตะวันออกใช้บริโภคเพื่อบำรุงรักษาสุขภาพมาเป็นเวลานาน แม้ในปัจจุบันยังมีใช้อยู่ทั่วไป ๒) พระพุทธองค์ทรงเอาใจใส่ต่อพระสาวกในด้านสุขภาพและความเป็นอยู่ ขณะเดียวกันพระพุทธองค์ไม่ละเลยความสำคัญในบทบาทหน้าที่ของสงฆ์และการเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคฤหัสถ์ในเรื่องการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องดีงามในการเก็บรักษายา และการใช้อุปกรณ์ต่างๆ เกี่ยวกับยา การรักษาที่เหมาะสม รวมถึงการรับประทานยาในเวลาที่ถูกต้องเหมาะสม ๓) แม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้เห็นถึงสังขารของชีวิตว่า จะต้องพบกับความแก่ ความเจ็บ และความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เมื่อคราวภิกษุอาพาธก็มีใช้ว่าพระพุทธองค์จะทรงใช้ธรรมโอสถเพียงอย่างเดียว พระพุทธองค์ยังคงอนุญาตให้ใช้ยาที่มีอยู่ในขณะนั้นมารักษาโรครักษาเจ็บต่างๆ เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยด้วย กล่าวได้ว่า นอกจากพระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนให้คนเป็นคนดี มีจิตใจที่ดีแล้ว พระพุทธองค์ยังให้ความสำคัญกับการรักษาสุขภาพ นั่นคือกายกับใจต้องไปด้วยกัน หากกายมีปัญหา ใจก็มีปัญหาตามไปด้วย ดังนั้น ภิกษุจึงต้องดูแลหรือรักษาสุขภาพโดยคำนึงถึงทั้งสองส่วนให้สมดุลกัน ทั้งหมดนี้ จึงแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพด้านการแพทย์ของพระพุทธองค์ได้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ: พระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้า, การแพทย์, เภสัช, เภสัชขันธกะ

* นักวิชาการอิสระ E-mail: spornpun@hotmail.com

** กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย E-mail: santhad49@hotmail.com

*** ศูนย์การแพทย์กาญจนาภิเษก มหาวิทยาลัยมหิดล E-mail: gjmjw@mahidol.ac.th

ABSTRACT

The Bhesajjakhandhaka, a part of the Vinaya proclaimed by the Lord Buddha, contains 27 teachings of the Lord relating to pharmaceutical substances. This article studied three of the teachings in order illustrate how prodigious the Lord Buddha was, the Panjabhesajjakathā, Mulathibhesajjakathā and Pilinthavajchavadhu, and compared the efficacy of pharmaceutical substances as explained by the Lord with that of the Thai Herbs. The study confirmed that the Lord Buddha was competent in pharmaceutical prescription and healing. Most of the pharmaceutical substances that he prescribed were easily obtainable herbs which have been continuously consumed as food and medicinal drugs by oriental people in order to nourish their health. The study also confirmed that the merciful Lord Buddha was highly concerned with the health and livelihood of his disciples. Without neglecting the important roles and duties of the Sangha, the Lord Buddha was a model for home disciples on proper practices regarding the storage of pharmaceutical substances and the handling of related instruments, the appropriateness of healing methods and the proper time to accept the offered substances. Although the Lord had preached about the ultimate truth of life that no one could escape from old age, sickness and death, when his disciples were in sickness, His Merciful did not limit himself to rely solely on the spiritual healing. The Lord Buddha permitted the uses of available cures in order to lessen pain and sickness. This illustrated that in addition to preaching people on ethical and spiritual virtues, the Lord also gave importance to health. In other words, body and spirit were complementary. When the physical body had problems, the spiritual body would encounter problems likewise. Thus, the Bhikkhu needed to take care of their health by keeping the balance of the two bodies. The three conclusions illustrated the obvious prodigy of the Lord Buddha in medicine.

Keywords: Prodigy of the Lord Buddha, Medicine, Pharmacy, Bhesajjakhandhaka

๑. บทนำ

หากศึกษาพุทธประวัติในพระไตรปิฎกจะพบว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์ใช้เวลาถึง ๔๕ ปีเผยแผ่คำสอนให้ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาให้เป็นคนดี มีจิตใจที่ดี เห็นสัจธรรมของชีวิตว่า จะต้องพบกับความแก่ ความเจ็บ และความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และจากการที่มีผู้เลื่อมใสเข้ามาบวชและนับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก หลายครั้งพระพุทธองค์ต้องทำหน้าที่รักษาโรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้กับสาวกของพระองค์ ดังจะพบว่าพระพุทธองค์มีพระนามที่เกี่ยวข้องกับ

การเป็นหมอหรือเป็นแพทย์มากมายหลายชื่อ เช่น ภิสักกะ หรือ ภิกษักโก แปลว่า หมอยา สัลลกัตตะ หรือ สัลลกัตโต แปลว่า หมอผ่าตัด ติกิจโน แปลว่าผู้เชี่ยวชาญบำบัด หรือผู้บำบัดโรค สัพพโรคติกิจโน แปลว่าผู้บำบัดสรรพโรค หรือผู้เชี่ยวชาญโรคทุกอย่าง สัพพโลกติกิจโน แปลว่า ผู้เชี่ยวชาญสรรพโลก หรือผู้รักษาชาวโลกทั้งหมด หมายความว่ารักษาโรคและรักษาโลก และ เวชช แปลว่า หมอ หรือแพทย์^๑

จากการศึกษาพบว่า ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก มหาวรรค มีการกล่าวถึงการไต่ถามรักษาโรคของสงฆ์ในหมวดเภสัชขันธ์ โดยในหมวดนี้ ได้กล่าวถึงยาชนิดต่างๆ เรื่อง พระเวฬุภูลีสสะ พระปิลินทวัจจะ ทรงอนุญาตการผ่าตัด ทรงอนุญาตยา ๔ ชนิดและยาอดด้วยน้ำมูตร ทรงอนุญาตคนทำงานวัด ทรงอนุญาตเภสัช ๕ เรื่องพระกัฐาเวระ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงประหารโรคในท้อง ทรงห้ามเก็บอาหารและหุงต้มในที่อยู่ เรื่องเนื้อที่ไม่สมควรฉัน เรื่องการเสด็จสู่ป่าภูตคาม เรื่องนางอัมพาลี เรื่องน้ำดื่ม ๘ อย่าง และเรื่องกาลิก ๕^๒

บทความนี้สนใจศึกษา ปัญจเภสัชชกถา มุลาติเภสัชชกถา และปิลินทวัจฉัตถุ ซึ่งเป็นเนื้อหาบางหัวข้อในเภสัชขันธ์ แต่ก็สามารถเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าด้านการแพทย์ได้อย่างชัดเจน โดยจะทำการคัดย่อมาแสดงไว้ ทำการศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นสรรพคุณของยาชนิดต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ว่าสอดคล้องกับสรรพคุณของยาสมุนไพรชนิดนั้นๆ ในปัจจุบันอย่างไร และวิเคราะห์พระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าด้านการแพทย์จากตัวอย่างที่กล่าวมา

๒. เภสัชขันธ์ : ปัญจเภสัชชกถา มุลาติเภสัชชกถา และปิลินทวัจฉัตถุ

เภสัชขันธ์ เป็นหมวดที่ว่าด้วยยารักษาโรค พระพุทธเจ้าได้บัญญัติเป็นพระวินัยไว้มีทั้งสิ้น ๒๗ หัวข้อ (๑๐๖ เรื่อง) บทความนี้จะกล่าวเพียง ๓ หัวข้อ คือ ปัญจเภสัชชกถา มุลาติเภสัชชกถา และปิลินทวัจฉัตถุ โดยแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังนี้

๑. ปัญจเภสัชชกถา ว่าด้วยทรงอนุญาตเภสัช ๕

ปัจจัยเครื่องดำเนินชีวิตของบรรพชิตตามหลักวินัยบัญญัติเรียกว่า นิสสัย ๔ คือ (๑) อาศัยโภชนะคือข้าวที่ได้มาจากการเที่ยวบิณฑบาต (๒) อาศัยเครื่องนุ่งห่มคือผ้าบังสุกุล (๓) อาศัยเสนาสนะคือคางไม้ (๔) อาศัยยาคือน้ำมูตรเนา^๓ และในนิสสัย ๔ แต่ละข้อก็มีข้อผ่อนผันที่เรียกว่า อติเรกลาภ ตามสมควรและเป็นไปเพื่อความขัดเกลาภิเลสและการฝึกฝนพัฒนาดน เรื่องทรงอนุญาตเภสัช ๕ ก็อยู่ในขอบเขตของนิสสัย ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้ นั่นคือ ภิกษุที่ป่วยเป็นโรคตีข่านหรือไข้เหลืองในฤดูใบไม้ร่วง อาเจียนจนซูบซีด ทรงอนุญาตให้ฉันเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์ พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิกม, ๒๕๕๔), หน้า ๓๕๐.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๓๐๕/๔๓-๑๔๑.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๔๗.

และน้ำอ้อย ทรงอนุญาตให้ฉันก่อนเที่ยงวัน แต่ภิกษุอาพาธหนักขึ้นเพราะอาหารไม่ย่อย จึงทรงอนุญาตให้ฉันได้ก่อนเที่ยงวันและหลังเที่ยงวัน และทรงอนุญาตมันเหลวที่เป็นยา ได้แก่ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา ที่รับประทานก่อนเที่ยงวัน เจียวและกรองก่อนเที่ยงวัน ให้ฉันอย่างน้ำมัน ไม่ต้องอาบตี แต่ถ้ารับประทาน เจียว และกรองหลังเที่ยงวันข้อใดข้อหนึ่งต้องอาบตีทุกกฎ^๔ ซึ่งหากวิเคราะห์ให้ถี่ถ้วนจะเห็นว่า เรื่องทรงอนุญาตเภสัช ๕ ก็ดี เรื่องมันเหลวจากสัตว์ที่ใช้เป็นยาก็ดี พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้เพื่อเป็นการอนุเคราะห์เหล่าสาวกไม่ให้ลำบากในยามเจ็บป่วยนั่นเอง

๒. มุลาทิเภสัชชกถา ว่าด้วยทรงอนุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงมีความเชี่ยวชาญทางด้านการใช้ยารักษาโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสิ่งที่นำมาเป็นยาได้มาจากธรรมชาติในสมัยนั้น โดยทรงอนุญาตให้เหล่าสาวกใช้ยารักษาตามสมุฏฐานของโรค ดังนี้^๕

ทรงอนุญาตรากไม้ที่เป็นยาสำหรับภิกษุที่เป็นไข้ ได้แก่ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะออกพิศ ข่า แผลก หัวหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉันเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบตีทุกกฎ และทรงอนุญาตหินบด ลูกหินบดสำหรับบดรากไม้

ทรงอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยาสำหรับภิกษุที่เป็นไข้ ได้แก่ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉันเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบตีทุกกฎ

ทรงอนุญาตใบไม้ที่เป็นยาสำหรับภิกษุที่เป็นไข้ ได้แก่ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉันเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ฉัน ต้องอาบตีทุกกฎ

ทรงอนุญาตผลไม้ที่เป็นยาสำหรับภิกษุที่เป็นไข้ ได้แก่ ลูกพลับพะยะ ดิปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉันเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ฉัน ต้องอาบตีทุกกฎ

ทรงอนุญาตยางไม้ที่เป็นยาสำหรับภิกษุที่เป็นไข้ ได้แก่ หิงคุ ยางเคียวหิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตกะ ยางจากใบต้นตกะ ยางเคียวจากก้านกันตกะ กายาน หรือยางที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉันเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ฉัน ต้องอาบตีทุกกฎ

ทรงอนุญาตเกลือที่เป็นยาสำหรับภิกษุที่เป็นไข้ ได้แก่ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉันเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ฉัน ต้องอาบตีทุกกฎ

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๓-๔๖.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓-๒๖๙/๔๖-๖๓.

ทรงอนุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง ทรงอนุญาตมูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม สำหรับภิกษุผู้ไม่อาพาธ และทรงอนุญาตครกและสาก และทรงอนุญาตเครื่องร่อนยาผง และผ้าร่อนยา สำหรับการทำยาผง

ทรงอนุญาตยาหยอดตาสำหรับภิกษุที่เป็นโรคตา ได้แก่ ยาตาตาที่ประกอบด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาป้ายตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ยาตาตาที่เกิดในกระแสน้ำ หวดาลกลีบทอง เขม่าไฟ และทรงอนุญาตไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียง หัวหมู ใช้เป็นเครื่องยาบด ผสมยาตา

ทรงอนุญาตกลักยาตาทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้้อ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ ฝาปิดกลักยาตา ด้ายถักผูกผากับกลัก และทรงอนุญาตไม้ป้ายยาตาทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ฯลฯ ทำด้วยเปลือกสังข์ ภาชนะสำหรับเก็บไม้ป้ายยาตา ถุงกลักยาตา และเชือกผูกเป็นสายสะพาย

ทรงอนุญาตน้ำมันทาแก้โรคปวดร้อนที่ศีรษะ หากไม่หายทรงอนุญาตยานัตถ์ และกล้องยานัตถ์ทำด้วยกระดูก ทำด้วยเปลือกสังข์ และเป็นกล้องยานัตถ์มีหลอดคู่ ต่อมาทรงอนุญาตให้สูดควัน หลังจากพินัตถ์ยาแล้วไม่หาย ทรงอนุญาตกล้องสูดควันที่ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้้อ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วย ผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ ทรงอนุญาตฝาปิดกล้องสูดควัน ถุงกล้องสูดควันแบบถุงคู่ป้องกันกล้องกระทบกัน และเชือกผูกเป็นสายสะพาย

ทรงอนุญาตน้ำมันที่หู แก้โรคลม ทรงอนุญาตน้ำมันหูเจือน้ำเมาเล็กน้อยใช้ฉัน น้ำมันหูเจือน้ำเมาเกินขนาด ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นยาทา หากนำมาฉันปรับอาบัติปจิตติย และทรงอนุญาตลักจั่นทำด้วยโลหะ ลักจั่นทำด้วยไม้ ลักจั่นทำด้วยผลไม้สำหรับเก็บน้ำมันที่หูแล้ว

ทรงอนุญาตวิธีการรักษาโรคลม โดยให้เข้ากระโหลกมเห็ญ ถ้าโรคลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้รมด้วยใบไม้ ถ้าโรคลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตการรมใหญ่ คือชุดหลุม เอาถ่านเพลิงใส่จนเต็ม เอาดินร่วนและทรายปิดไว้ ลาดใบไม้ทับลงไป เอาน้ำมันทาตัวแล้วนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยนอนพลิกไปมา ถ้ายังไม่หายทรงอนุญาตน้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ และอ่างน้ำ

ทรงอนุญาตภิกษุที่เป็นโรคลมขัดยอกตามข้อ ทรงอนุญาตให้ระบายโลหิตออก ถ้าโรคลมขัดยอกยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้ใช้เขาสัตว์ก่อกระบายโลหิตออก (กอกเป็นการดูดเลือดออกโดยเอภาชนะคว่ำกดบาดแผลและเปิดออก ทำหลายๆ ครั้ง)

ทรงอนุญาตให้ใช้ยาทาเท้าแตก ถ้าไม่หายอนุญาตให้ปรุ้งน้ำมันทาเท้า การผ่าตัดสำหรับคนเป็นฝี และอนุญาตน้ำฟาด งามบด ยาพอก ผ้าพันแผล ถ้าคันแผลทรงอนุญาตให้ใช้น้ำแบ่งเมล็ดผักกาดชะล้างแผล ถ้าแผลขึ้นทรงอนุญาตให้รมด้วยควัน และทรงอนุญาตให้ตัดเนื้องอกด้วยก้อนเกลือ ถ้าแผลไม่งอก ทรงอนุญาตให้ทาน้ำมันทาแผล และผ้าเก่าปิดแผลกันน้ำมันไหลเยิ้ม

ทรงอนุญาตยามหาวิภว ๔ อย่าง คือ คูณ มูตร เถ้า และดิน แก้วพิษงู ทรงอนุญาตให้รับประทานเมื่อมีภัยพิบการก ถ้าไม่มีภัยพิบการก ให้หิบบเองได้ และทรงอนุญาตน้ำดื่มเจือคูณแก้ยาพิษ โดยทรงอนุญาตคูณที่ภิกษุหิบบไว้ขณะกำลังถ่ายเป็นอันประเคนแล้ว จึงไม่ต้องรับประทานอีก

ทรงอนุญาตให้ต้มน้ำละลายดินติดผาลไถแก้ภิกษุที่โดนยาแฝด ให้ต้มน้ำต่างดิบแก้โรคท้องผูก ให้ต้มน้ำผลสมอดองน้ำมูตรแก้โรคผอมเหลือง ให้ลูบไล้ด้วยของหอมแก้โรคผิวหนัง ให้ต้มน้ำถ้ำแก้ผดผื่นขึ้นตามตัว และทรงอนุญาตน้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียวไม่ข้น น้ำต้มถั่วเขียวข้นเล็กน้อย และน้ำต้มเนื้อ

จะเห็นได้ว่า ชนิดของยาที่นำมารักษาไข้และอาการเจ็บป่วยต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้นั้น เป็นยาที่ได้จากธรรมชาติ เช่น พืช ต้นไม้ รากไม้ เปลือกหอย เขาสัตว์ ฯลฯ และมีวิธีการบำบัดที่หลากหลาย เช่น ถ้าเป็นโรคลมก็ให้เข้ากระโจมรมเหงื่อด้วยใบไม้ รวมทั้งทรงอนุญาตเรื่องยาและสิ่งที่จะนำมาปรุงยา นับได้ว่าเกี่ยวข้องกับชนิดของโรคและวิธีการรักษา

๓. ปิณทวิจฉัตถุ ว่าด้วยพระปิณทวิจจะ

พระปิณทวิจจะออกบิณฑบาตและเห็นเด็กยากจนร้องไห้อยากได้ดอกไม้ จึงเสกเสวียนหญ้าให้กลายเป็นเสวียนดอกไม้ทองคำ พระเจ้าพิมพิสารจับเด็กไปขังด้วยเข้าใจว่าเด็กไปขโมยมา พระปิณทวิจจะจึงเสกปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารให้กลายเป็นทอง ทำให้พระเจ้าพิมพิสารเข้าใจเหตุและปล่อยเด็กไป ชาวบ้านจึงพากันเลื่อมใสพระปิณทวิจจะ และนำเภสัช ๕ มาถวายจำนวนมาก พระปิณทวิจจะจึงนำแจกจ่ายให้บริษัของท่านเก็บไว้ ทำให้หนูชุกชุม พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติว่า ภิกษุรับเภสัช ๕ แล้วจะเก็บไว้บริโภคได้ไม่เกิน ๗ วัน ถ้าล่วงเกินให้ปรับอาบัติตามธรรม^๖

ข้อวินัยบัญญัติเกี่ยวกับการเก็บรักษาเภสัช ๕ ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ได้อนุโลมเรื่องการเก็บรักษายาอย่างเหมาะสม ป้องกันอาบัติที่เกิดจากสันนิธิ (การสะสม) อาหารหรือยารักษาโรคเกินความจำเป็น ทั้งนี้ ทรงมีเป้าหมายเพื่ออนุเคราะห์แก่การประพฤติพรหมจรรย์ คือ ไม่ให้ทำการสะสมสนองกิเลสความมักมากในปัจจัย และเป็นการตัดปิลิโพธคือความกังวลใจในวัตถุนั้นๆ ด้วย

๓. เปรียบเทียบสรรพคุณยาสมัยพุทธรากับยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน

หัวข้อนี้เป็นการเปรียบเทียบสรรพคุณยาสมัยพุทธรากที่กล่าวไว้ข้างต้นบางชนิดกับสรรพคุณยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ยาสมัยพุทธรากที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ มีสรรพคุณใช้รักษาโรคได้เช่นเดียวกับยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน รายละเอียดปรากฏในตารางที่ ๑

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๐/๖๓-๖๘.

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบสรรพคุณยาสมัยพุทธรักษากับยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน

ที่	สมุนไพร	สรรพคุณยาสมัยพุทธรักษา	สรรพคุณยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน
๑	ขมิ้น	แก้ไข้	เหง้า แก้ท้องร่วง อาเจียน แก้ไข้ สมานแผล ผสมในยา ระบายเพื่อให้มีฤทธิ์ระบายน้อยลง ^๗
๒	ว่านน้ำ	แก้ไข้	ใช้ขับลม บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ใช้เป็นตัวแต่งกลิ่น ใช้ใน โรคเกี่ยวกับอาหารไม่ย่อย ในมาเลเซียใช้เหง้าต้มกับขิงและ ไพลกินแก้ ^๘
๓	แฝก	แก้ไข้	ราก เป็นยาขับลมในลำไส้ แก้ปวดท้อง จุก เสียด ท้องอืด ลดไข้ และขับปัสสาวะ ^๙ ยาของราก แก้ไข้ ขับเหงื่อ ขับ ปัสสาวะ บำรุงหัวใจ ^{๑๐}
๔	แห้วหมู	แก้ไข้	หัวใต้ดิน เป็นยาบำรุงหัวใจ ขับเหงื่อและขับปัสสาวะ การ ทดลองในสัตว์พบฤทธิ์ขับปัสสาวะ ลดไข้ ลดความดันโลหิต และลดการอักเสบ ^{๑๑} ที่อินเดียใช้ต้นของแห้วหมูแห้งต้มน้ำ กินแก้ ^{๑๒}
๕	น้ำผาด สะเดา	แก้ไข้	เปลือกต้นแก้ไข้และไข้มาลาเรีย เมล็ดเป็นยาฆ่าแมลง ^{๑๓} ยอดอ่อน ดอก ของสะเดาบ้านเป็นยาขมเจริญอาหาร

^๗ ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมภ์, วงศ์สถิตย์ ฉั่ว
กุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ, พิมพ์
ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

^๘ พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ, สมุนไพรก้าวหน้าใหม่ : แก้ไขปรับปรุงใหม่จากตำราวิทยาศาสตร์สมุนไพร,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^๙ ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมภ์, วงศ์สถิตย์ ฉั่ว
กุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ, พิมพ์
ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๖.

^{๑๐} พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ, สมุนไพรก้าวหน้าใหม่ : แก้ไขปรับปรุงใหม่จากตำราวิทยาศาสตร์สมุนไพร,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๗.

^{๑๑} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมภ์, วงศ์สถิตย์ ฉั่ว
กุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ, พิมพ์
ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๗๗.

^{๑๒} สุภาภรณ์ ปิติพร, สมุนไพรอภัยเบศรสืบสานภูมิปัญญาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร :
ปรเมธีการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๙๓.

^{๑๓} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมภ์, วงศ์สถิตย์ ฉั่ว
กุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ, พิมพ์
ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙.

ที่	สมุนไพร	สรรพคุณยา สมัยพุทธกาล	สรรพคุณยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน
			เปลือกราก ก้านใบ ใช้แก้ไข้มาลาเรีย ดอกบำรุงธาตุ ส่วน สะเดาอินเดียน เปลือกใช้เป็นยาขมเจริญอาหาร แก้ไข้ ก้าน ใบ เข้ายาแก้ไข้ และแก้ไข้มาลาเรีย เปลือกราก เป็นยาผัด สมาน แก้ไข้ ^{๑๔}
๖	น้ำผาด บอระเพ็ด	แก้ไข้	เถา เป็นยาแก้ไข้ ขับเหงื่อ แก้กระหายน้ำ แก้อ่อนใน ช่วย เจริญอาหาร ^{๑๕} แก้ไข้ เป็นยาอายุวัฒนะ ทำให้ร่างกาย แข็งแรงไม่เจ็บป่วยง่าย ^{๑๖} มีฤทธิ์ลดไข้ได้อย่างอ่อนและมีฤทธิ์ กดประสาท ^{๑๗} รสขมจัด เย็น ตำรายาไทยใช้แก้ไข้ทุกชนิด ขับเหงื่อ แก้กระหายน้ำ แก้อ่อนใน ^{๑๘} เถาหรือลำต้นสดแก้ ไข้ ^{๑๙}
๗	พริก	แก้ไข้	ผล ใช้ขับเสมหะ แก้ไข้ แก้ตานซาง ^{๒๐}

^{๑๔} พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ, สมุนไพรก้าวใหม่ : แก้ไขปรับปรุงใหม่จากตำรายาศาสตร์สมุนไพร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๘-๑๐๐.

^{๑๕} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรีลัมพ์, วงศ์สฤตย์ ฉั่ว
กุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ, พิมพ์
ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๔.

^{๑๖} สุภาภรณ์ ปิติพร, สมุนไพรอภัยภูเบศรสืบสานภูมิปัญญาไทย พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร :
ปรมัตถการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๓.

^{๑๗} พร้อมจิต ศรีลัมพ์ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุลม วงศ์สฤตย์ ฉั่วกุล และ อาทร รุ่งไพบูลย์ (บรรณาธิการ),
สมุนไพรและยาที่ควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อาร์ ดี พี, ๒๕๓๒), หน้า ๑๔๖.

^{๑๘} รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล พร้อมจิต ศรีลัมพ์ วงศ์สฤตย์ ฉั่วกุล วิจิต เปานิล สมภพ ประธานธรรักษ์ และ
นพมาศ สุนทรเจริญนนท์ (บรรณาธิการ), สมุนไพร: ยาไทยที่ควรรู้ พิมพ์ครั้งที่พิเศษเนื่องในงานพระราชทาน
เพลิงศพ นายวัฒนา ชานนท์ เป็นกรณีพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๘.

^{๑๙} กองวิจัยและพัฒนาสมุนไพร กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข; ดรุณ เพ็ชรพลาย จา
รีย บันสิทธิ์ ญัตตรา จันทรสุวานิชย์ ประถม ทองศรีรักษ์ และ ชาตรี ชาญประเสริฐ (เรียบเรียง), สมุนไพรพื้นบ้าน
ฉบับรวม, (ม.ป.ท., ๒๕๓๓), หน้า ๗๑.

^{๒๐} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรีลัมพ์, วงศ์สฤตย์ ฉั่ว
กุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ, พิมพ์
ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

ที่	สมุนไพร	สรรพคุณยา สมัยพุทธกาล	สรรพคุณยาสมุนไพรไทยในปัจจุบัน
๘	สมอไทย	แก้ไข้	สมอไทย ผลดิบ เป็นยาระบาย ขับเสมหะ แก้บิด แก้ไข้ ^{๒๑} สมอไทยมีหลายรส การกินสมอไทยอย่างเดี่ยวเหมือนกัน สมุนไพรหลายอย่าง ซึ่งรสขม แก้ไข้ต่างๆ แก้ดีพิการ บำรุง น้ำดี ทำให้เจริญอาหาร แก้พิษโลหะ ถอนพิษผดสำแดง ^{๒๒}
๙	สมอพิเภก	แก้ไข้	ผลโตเต็มที่ใช้เป็นยาระบาย ผลสุกและเปลือกใช้เป็นยาแก้ ท้องเดิน เป็นยาแก้ไข้ เจริญอาหาร ^{๒๓}
๑๐	มะขามป้อม	แก้ไข้	เนื้อผลแห้งหรือสด ขับเสมหะ ทำให้ชุ่มคอ ผลแห้ง ต้มกิน แก้ไข้ น้ำคั้นผลสด แก้ท้องเสีย ขับปัสสาวะ มีวิตามินซีแก้ โรคเลือดออกตามไรฟัน ^{๒๔}
๑๑	ผลโกฐ	แก้ไข้	โกฐจุฬาลำพา ใบและช่อดอก แก้ไข้ที่มีผื่น เช่น หัด สุกใส โกฐสอ ราก แก้ไข้ ไอ หืด บำรุงหัวใจ โกฐก้านพร้าว ราก และเหง้า แก้ไข้ หอบ โกฐเชียง แก้ไข้ ไอ ขับลม บำรุง เลือด ^{๒๕}

จากตารางที่ ๑ จะเห็นว่าการใช้ยาในสมัยพุทธกาลนั้น ยาส่วนใหญ่เป็นทั้งอาหารและเป็นยา ซึ่งยังนิยมใช้มาจนถึงปัจจุบัน และพบว่าสรรพคุณของยาตัวเดียวกันในสมัยพุทธกาลกับสมุนไพรไทยปัจจุบัน ส่วนใหญ่มีสรรพคุณหลักใกล้เคียงกัน ด้วยเหตุนี้ จึงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ามีความเป็นอัจฉริยด้านการรักษาโรคมาแต่ครั้งพุทธกาลซึ่งการแพทย์ยังไม่เจริญเท่าปัจจุบัน

^{๒๑} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมพ์, วงศ์สถิตย์ นั่วกุล และ สมภพ ประธานธูรารักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๐.

^{๒๒} สุภาภรณ์ ปิติพร, สมุนไพรอภัยภูเบศรสืบสานภูมิปัญญาไทย พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ประมัตต์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕.

^{๒๓} เพยาวี เหมือนวงษ์ญาติ, สมุนไพรก้าวใหม่ : แก้ไขปรับปรุงใหม่จากตำราวิทยาศาสตร์สมุนไพร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ที.พี.พริ้นท์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕.

^{๒๔} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมพ์, วงศ์สถิตย์ นั่วกุล และ สมภพ ประธานธูรารักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๑.

^{๒๕} ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรลัมพ์, วงศ์สถิตย์ นั่วกุล และ สมภพ ประธานธูรารักษ์ (บรรณาธิการ), สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙๗-๑๙๘.

นอกจากนี้ยังพบว่าพืชสมุนไพรต่างๆ ในประเทศอินเดียสมัยโบราณกับพืชสมุนไพรในประเทศไทยเป็นพืชชนิดเดียวกัน อาจเป็นเพราะอยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงกัน มีภูมิอากาศเหมาะสมกับการเจริญเติบโตของพืชพันธุ์ต่างๆ ใกล้เคียงกันด้วย

กล่าวได้ว่ายาสมุนไพรที่ชาวบ้านทั่วไปในท้องถิ่นแถบโลกตะวันออกใช้บริโภคเพื่อรักษาโรคมามีมาเป็นเวลาช้านานแล้วและใช้สืบทอดกันมาจนเป็นที่น่าเชื่อถือ

๔. พระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าด้านการแพทย์

จากเภสัชชั้นธกะ หมวดที่ว่าด้วยปัญจเภสัชชกถา มุลาทิเภสัชชกถา และปิลินทวิจฉวัตถุ ที่กล่าวไว้ข้างต้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ พบว่าการบัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับยาและการรักษาของพระผู้มีพระภาค มีความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งมาก กล่าวคือ พระผู้มีพระภาค ได้บัญญัติเกี่ยวกับตัวยา วิธีการใช้ยา วิธีการรักษา อุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บยาและและการรักษา ลักษณะของอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับยาและการรักษา วิธีการปรุงยา เครื่องมือที่ใช้ในการทำยา รายละเอียดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษา รวมทั้งพระวินัยการรับประทานยาและการปรับอาบัติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. ตัวยา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับตัวยาที่ใช้รักษาโรคต่างๆ ดังนี้

แก้โรคดีซ่าน ใช้ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย

แก้ไข้ ใช้ สมุนไพรที่เป็นส่วนต่างๆ ของพืช เช่น

ราก ใช้ ขมิ้น ขิงสด ข่า

ใบ ใช้ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้ายข

ผล ใช้ ลูกพลีลึงคะ ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกศ

ยาง เช่น หิงคุ ยางเคียวจากหิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตะ

ยางจากใบต้นตะ ยางจากก้านก้นตะ กายาน

แก้โรคหรืออาการอื่นๆ เช่น

แก้ไข้ ใช้ เปลือสมุท รเกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา

ดับกลิ่นตัว ใช้ มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม

แก้คัน ใช้ น้ำแป้งเมล็ดผักกาดชะล้างแผล

แก้พิษงู ใช้ คูณ มูตร เถ้า ดิน

แก้พิษยา ใช้ คูณ

แก้เสนห์ยาแฝด ใช้ น้ำละลายจากดินติตตาลไถ

แก้ท้องผูก ใช้ น้ำต่างดื่บ

แก้ผอมเหลืองหรือดีซ่าน ใช้ น้ำสมอดองมูตรโค

แก้โรคผิวหนัง ใช้ของหอมลูปได้

เครื่องปรุงยา เช่น

ยาหยอดตา ใช้ หรดาลกليبทอง เขม่าไฟ ไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมปาก ใบเฉียง หัวหมู

๒. วิธีการใช้ยา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับวิธีการใช้ยาหลากหลายวิธี ดังนี้

ฉินหรือเจื่อน้ำฉิน เช่น เนยใส เนยข้น น้ำมัน มันเหลว รากไม้ น้ำฟาด ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้
เกลือต่างๆ

หยอดหรือทา เช่น ยาหยอดตา ยาทาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันทาเท้า

ป้าย เช่น ยาป้ายตา

นัตถ์ เช่น ยานัตถ์

ลูปไล่ เช่น ของหอมแก้โรคผิวหนัง

สูดควัน เช่น สูดควันแก้โรคปวดศีรษะ หลังจากทึนัตถ์ยาแล้วไม่หาย

รม เช่น รมด้วยกระโจมรมเหงื่อ รมด้วยใบไม้ หรือรมใหญ่ เพื่อแก้โรคลม

๓. วิธีการรักษาและการดูแลรักษา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับวิธีการรักษาและการดูแลรักษาหลายวิธี ดังนี้

การระบายโลหิตออกหรือกอกด้วยเขาสัตว์ แก้โรคลมขัดยอกตามข้อ

การผ่า เช่น การผ่าฝี การตัดเนื้องอกด้วยก้อนเกลือ

การดูแลรักษา เช่น การชะล้างแผลโดยใช้น้ำแ่่งเมล็ดผักกาดชะล้างแผลแก้คัน การใช้
ผ้าพันแผลกันน้ำมันไหลเยิ้ม การพอกแผลด้วยยางบดหรือยาพอก หรือหากแผลขึ้นให้รมด้วยควัน

๔. อุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บยาและและการรักษา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บยาและและการรักษา ดังนี้

กลักยาตาและฝาปิด ใช้เก็บยาป้ายตาให้สะอาด

ไม้ป้ายตา ใช้ป้ายตาเพื่อให้สะอาดกว่าการใช้มือ

กล้องสูดควัน เพื่อให้สะดวกต่อการสูดควันแทนการใช้ฝ้ายซึ่งทำให้แสบจมูก

กระโจม สำหรับรมเหงื่อ

อ่างอาบน้ำ หลังจากรมเหงื่อ

ลักจั่น สำหรับเก็บน้ำมันที่หุงแล้ว

เขาสัตว์ สำหรับบกกโลหิตที่เป็นพิษออกมาจากร่างกาย

๕. ลักษณะของอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับยาและการรักษา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติลักษณะของอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับยาและการรักษา ดังนี้

กลักยาตา ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้้อ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ ทำ
ด้วยยางไม้ ทำด้วยผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์

ไม้ป้ายยาตา ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยเปลือกสังข์

กล้องยานัตถ์ ทำด้วยกระดูก ทำด้วยเปลือกสังข์ และเป็นกล้องยานัตถ์มีหลอดคู่

กล้องสูดควัน ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้้อ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้
ทำด้วยยางไม้ ทำด้วย ผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์

ลักจั่น ทำด้วยโลหะ ลักจั่นทำด้วยไม้ ลักจั่นทำด้วยผลไม้สำหรับเก็บน้ำมันที่หุงแล้ว

๖. วิธีการปรุงยา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับการปรุงยาเพื่อใช้รักษาโรคต่างๆ ดังนี้

๖.๑. บด ด้วยหิน เช่น บดรากไม้ด้วยหินก่อนฉน

๖.๒. ตำ โดยใช้ครกและสากหรือใช้เครื่องร่อนยาผง หรือใช้ผ้ากรองยาทำให้เป็นผงก่อนใช้ทา เช่น มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม

๖.๓. เจือน้ำ เช่น ใช้มูลเจือน้ำฉนแก้พิษยา

๗. เครื่องมือที่ใช้ในการทำยา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ทำยาดังนี้

๗.๑. หินบดและลูกหินบด สำหรับบดรากไม้

๗.๒. ครกและสาก เครื่องร่อนยาผง ผ้าร่อนยา เพื่อให้ได้ยาผงใช้สำหรับทา

๘. รายละเอียดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษา

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับรายละเอียดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษา ดังนี้

๘.๑. ฝาปิดกัลลยาตา เพื่อป้องกันฝุ่น

๘.๒. ด้ายถักผูกฝักกับกัลลยาตา เพื่อป้องกันฝาสูญหาย

๘.๓. ภาชนะสำหรับเก็บไม้ปายยาตา เพื่อรักษาความสะอาดของไม้ปายยาตา

๘.๔. ฤกษ์กัลลยาตา เพื่อความสะดวกในการเก็บและการรักษาความสะอาด

๘.๕. เชือกผูกกัลลยาตาเป็นสายสะพาย เพื่อให้สะดวกในการพกพา

๘.๖. ฝาปิดกล้องสูตรคว้น เพื่อป้องกันสัตว์เล็กเข้าไปอาศัย

๘.๗. ฤกษ์กล้องสูตรคว้นแบบฤกษ์คู่ เพื่อป้องกันกล้องกระทบกัน

๘.๘. เชือกผูกกล้องสูตรคว้นเป็นสายสะพาย เพื่อให้สะดวกในการพกพา

๙. พระวินัยการรับประเคนยาและการปรับอาบัติ

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเกี่ยวกับการรับประเคนยาและการปรับอาบัติ ดังนี้

๙.๑. ทรงอนุญาตให้ฉนเภสัช ๕ ก่อนเที่ยงวัน แต่ภิกษุอาพาธหนักขึ้นเพราะอาหารไม่ย่อย จึงทรงอนุญาตให้ฉนได้ก่อนเที่ยงวันและหลังเที่ยงวัน

๙.๒. ทรงอนุญาตฉนเหลวที่เป็นยา ที่รับประเคนก่อนเที่ยงวัน เจริญและกรองก่อนเที่ยงวัน ให้ฉนอย่างน้ำมัน ไม่ต้องอาบัติ แต่ถ้ารับประเคน เจริญ และกรองหลังเที่ยงวันข้อใดข้อหนึ่งต้องอาบัติทุกกฏ

๙.๓. ทรงอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา น้ำฝาดที่เป็นยา ใบไม้ที่เป็นยา ผลไม้ที่เป็นยา ยางไม้ที่เป็นยา เกลือที่เป็นยา รับประเคนเก็บไว้ได้ตลอดชีวิต ฉนเมื่อจำเป็น ถ้าไม่จำเป็น ภิกษุฉน ต้องอาบัติทุกกฏ

๙.๔. ทรงอนุญาตยามหาวิกฤ ๔ อย่าง คือ คุฏ มูตร เถ้า และดิน รับประเคนเมื่อมีภัยพิบการก ถ้าไม่มีภัยพิบการก ให้หยาบเองได้

๙.๕. ทรงอนุญาตน้ำดื่มเจือมูลแก้ยาพิษ โดยทรงอนุญาตคุฏที่ภิกษุหยาบไว้ขณะกำลังถ่ายเป็นอันประเคนแล้ว จึงไม่ต้องรับประเคนอีก

ภิกษุรับเภสัช ๕ แล้วจะเก็บไว้บริโภคได้ไม่เกิน ๗ วัน ถ้าล่วงเกินให้ปรับอาบัติตามธรรม จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าพระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีพระอัจฉริยภาพด้านการแพทย์เป็นอย่างมาก แม้เนื้อหาจากพระไตรปิฎกที่นำมาวิเคราะห์เพียงน้อยนิด ยังแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์มีพระอัจฉริยภาพทั้งเรื่องยา การรักษา อุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา และอื่นๆ นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังเน้นในเรื่องการรักษาความสะอาดสิ่งของเครื่องใช้ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญทางการแพทย์อีกด้วย

ที่สำคัญ พระพุทธองค์ยังได้บัญญัติเกี่ยวกับลักษณะของอุปกรณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ทรงอนุญาตให้ใช้อุปกรณ์ที่มีราคาแพง เช่น กลักยาตาต้องทำด้วย งา เขา เปลือกสังข์ ห้ามทำด้วยทอง หรือเงิน หรือวัสดุที่มีราคาแพง เพื่อสอนพระภิกษุสงฆ์ให้ใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่าย และใช้อุปกรณ์ต่างๆ อย่างสมถะตามความจำเป็น เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับพระภิกษุด้วยกันเองและเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคฤหัสถ์

พระพุทธองค์ยังได้บัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกให้พระภิกษุในการดูแลรักษาตนเอง เช่น ทรงบัญญัติเรื่องฝาปิดกลักยาตา ด้ายผูกฝากับกลักยาตา ถังใส่กลักยาตา สายสะพายกลักยาตา และอื่นๆ ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อน แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์เอาใจใส่ต่อชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพของพระภิกษุแม้เรื่องเล็กๆ น้อยๆ

ในส่วนของการรับประเคนและการปรับอาบัติ โดยทั่วไปแล้วพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้รับประเคนและเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต และยังอนุโลมให้ฉันเภสัชบางอย่างได้หลังเที่ยงวันแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์มีความห่วงใยในสุขภาพของพระภิกษุเป็นอย่างมาก

กล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นห่วงและเห็นความสำคัญด้านสุขอนามัยและสุขภาพของพระภิกษุสงฆ์ พระวินัยที่บัญญัติขึ้นช่วยให้พระภิกษุสงฆ์สามารถดูแลและรักษาสุขภาพให้หายจากอาการป่วยไข้ได้ได้ด้วยวิธีการต่างๆ อย่างเหมาะสม นับได้ว่าพระพุทธองค์มีพระอัจฉริยภาพด้านการแพทย์อย่างแท้จริง

๕. สรุป

พระผู้มีพระภาค ได้บัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับเภสัชไว้ในหมวด เภสัชขขันธกะ บทความฉบับนี้ได้นำมาแสดงไว้ ๓ เรื่องคือ ปัญจเภสัชชกถา มูลาติเภสัชชกถา และปิลินทวัจฉวัตถุ ซึ่ง จากข้อบัญญัติที่แสดงไว้และการเปรียบเทียบสรรพคุณยาในสมัยพุทธกาลกับยาสมุนไพรในปัจจุบัน รวมถึงการวิเคราะห์พระอัจฉริยภาพด้านการแพทย์ที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวได้ว่า

๑. พระพุทธองค์ทรงมีพระอัจฉริยภาพในด้านการใช้ยาและการรักษา ยาส่วนมากเป็นสมุนไพรที่หาได้ง่าย และเป็นทั้งอาหารและยาที่ชาวบ้านทั่วไปในท้องถิ่นแถบโลกตะวันออกใช้บริโภคเพื่อบำรุงรักษาสุขภาพตั้งแต่สมัยพุทธกาล แม้ในปัจจุบันยังใช้กันทั่วไป

๒. พระพุทธองค์ทรงเอาใจใส่ต่อพระสาวกในด้านสุขภาพและความเป็นอยู่ ขณะเดียวกัน พระพุทธองค์ไม่ละเลยความสำคัญในบทบาทหน้าที่ของสงฆ์และการเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคฤหัสถ์ ในเรื่องการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องดีงามในการเก็บรักษา ยา และการใช้อุปกรณ์ต่างๆ เกี่ยวกับยา การรักษาที่เหมาะสม รวมถึงการรับประเคนยาในเวลาที่เหมาะสม

๓. แม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้เป็นคนดี มีจิตใจที่ดี และเห็นถึงสังขารของชีวิตว่า จะต้องพบกับความแก่ ความเจ็บ และความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่เกิดขึ้นเป็นกระแสไหลไม่หยุด จนไม่น่ายึดถือ ไม่น่าเอา แต่เมื่อคราวภิกษุอาพาธก็มีไข้ว่าพระพุทธองค์จะทรงใช้ธรรมโอสธเพียงอย่างเดียว พระพุทธองค์ยังคงอนุญาตให้ใช้ยาที่มีอยู่ในขณะนั้นมารักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยด้วย

กล่าวโดยสรุป สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่เพียงแต่ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้มีคุณธรรมทางด้านจิตใจเท่านั้น แม้ในด้านสุขภาพร่างกาย พระพุทธองค์ก็ทรงให้ความสำคัญกับการรักษาสุขภาพ นั่นคือกายกับใจต้องไปด้วยกัน หากกายมีปัญหา ใจก็มีปัญหาตามไปด้วย ดังนั้น ภิคุจึงต้องดูแลหรือรักษาสุขภาพโดยคำนึงถึงทั้งสองส่วนให้สมดุลกัน ทั้งหมดนี้ จึงแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพด้านการแพทย์ของพระพุทธองค์ได้อย่างชัดเจน

๖. กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง) รองศาสตราจารย์ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน เป็นอย่างสูง ที่ให้คำแนะนำในการจัดทำบทความฉบับนี้

บรรณานุกรม

(๑) หนังสือ :

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- กองวิจัยและพัฒนาสมุนไพร กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข; ดร.ณ เพ็ชรพลาย จารีย์ บันลือธี ฤกษ์ตรา จันทรสุวานิชย์ ประถม ทองศรีรักษ์ และ ชาตรี ชาญประเสริฐ (เรียบเรียง). สมุนไพรพื้นบ้านฉบับรวม. ม.ป.ท., ๒๕๓๓.
- ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; พร้อมจิต ศรีลัมพ์ วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล และ สมภพ ประธานธรรักษ์. (บรรณาธิการ). สารานุกรมสมุนไพรเล่ม ๑ สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.

กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๕๔.

พร้อมจิต ศรลัมพ์ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุลม วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล และ อาทร ธีวโพบูลย์ (บรรณาธิการ).

สมุนไพรและยาที่ควรรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: อาร์ ดี พี, ๒๕๓๒.

เพียว เหมือนวงษ์ญาติ. **สมุนไพรก้าวใหม่ : แก้ไขปรับปรุงใหม่จากตำรายาศาสตร์สมุนไพร**.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์, ๒๕๓๗.

รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล พร้อมจิต ศรลัมพ์ วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล วิจิต เปานิล สมภพ ประธานธูรรักษ์

และ นพมาศ สุนทรเจริญนนท์ (บรรณาธิการ). **สมุนไพร: ยาไทยที่ควรรู้ พิมพ์ครั้งที่พิเศษ**

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวัฒนา ชานนท์ เป็นกรณีพิเศษ.

กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๔๕.

สุภาภรณ์ ปิติพร. **สมุนไพรอภัยภูเบศรสืบสานภูมิปัญญาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

ปรมัตถ์การพิมพ์, ๒๕๔๗.

